

Oksana Prokoryuk

KYIV-MOHYLA ACADEMY GRADUATES IN THE OFFICE DEPARTMENT OF KYIV ECCLESIASTICAL CONSISTORY

The article deals with the problem of investigating the life of Kyiv-Mohyla Academy graduates. The author finds out their number in 1721–1786 at the office department of Kyiv ecclesiastical consistory. The author also analyzes the influence of the academy graduate status on the clerks' promotion and touches upon the issue of the corporate solidarity in clerk circles.

Оксана Задорожна

ДЕНЬ МОГИЛЯНСЬКОГО СТУДЕНТА

У статті розглядаються питання регламентації часу студентів Києво-Могилянської академії. Виходячи з обмеженості джерел, авторка намагалася знайти «спільні точки» для всього часу існування навчального закладу з метою виокремити більш-менш усталену традицію у процесі його розподілу для різних видів занять.

Говорячи про історію повсякдення, маємо на увазі в тому числі й щоденні рутинні заняття. Проте, чи завжди можна собі уявити, як розумівся час, як він розподілявся протягом дня, яким заняттям надавалася перевага? Яким чином можна реконструювати розпорядок дня студента Києво-Могилянської академії у XVIII ст.? Чітко усвідомлюючи труднощі, які впливають з обмеженості джерел, чим, можливо, пояснюється той факт, що досі дослідники оминали цей аспект, спробую проаналізувати доступні мені джерела і з'ясувати спільні точки для різних періодів століття, дослідити, як саме організовувався час студента. На мою думку, після визначення розпорядку дня можна буде дати відповіді на низку питань, у тому числі й тих, які давно вважалися вирішеними, — наприклад, про рівень і глибину могилянської освіти та виховання.

На сьогодні до всього періоду існування Києво-Могилянської академії прикладається такий розклад: уроки нібито розпочинались о 8-й ранку і тривали до 6-ї вечора, кожне заняття тривало одну годину, щодня проводилося по вісім уроків з перервою на дві години,

навчання відбувалося з понеділка по суботу включно¹. Як побачимо далі, це не відповідає реальним практикам, бо насправді в різні роки та в різних класах заняття і закінчувалися, і розпочиналися в різний час, а визначити конкретні години взагалі можливо лише для останніх років існування Академії.

За основу реконструкції, запропонованою мною, взято академічні інструкції 1734, 1751 та 1764 рр., розклади занять другої половини XVIII — початку XIX ст., а також настанови-інструкції директорам та інспекторам учнів. Усвідомлюючи, що в цих нормативних документах зафіксовано «ідеальний» час, я використала для верифікації щоденникові записи, спогади, листи та ін., котрі зіставлялися з відповідними інструкціями. Було враховано також практику єзуїтських колегій, детально регламентовану в статуті навчальних закладів Товариства єзуїтів «Ratio studiorum».

«Leges Academicæ» 1734 року

Першою інструкцією, що нам відома, а можливо, і першою взагалі є «Leges Academicæ docentibus et studentibus observandæ», підписана 7 жовтня 1734 р. київським архієпископом Рафаїлом Заборовським. Безпосереднім поштовхом до її появи стало «философическое возмущение» студентів діями префекта Стефана Калиновського, тому метою нормативного акту було в першу чергу регламентувати стосунки між учителями й учнями. Більшість його пунктів перегукується з аналогічними правилами єзуїтських та піярських шкіл — ще Микола Петров висловив думку, що саме вони стали взірцем для Києва² (це спостереження підтримав і Степан Голубев³). З уваги на четвертий пункт, де згадується «давній звичай»⁴, Петров вважав, що інструкція 1734р. не була першою. Тут справді документ посилається на «antiquam consuetudinem», проте побутування *звичаю* навряд чи є коректним доказом на користь існування раніших *письмових інструкцій*.

Певні аналогії можна знайти також між правилами протестантських шкіл та «Leges Academicæ» 1734 р.⁵; є подібності і з «Духовним

¹ Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — С. 118.

² Петров Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века // Труды Киевской духовной академии. — 1895, № 10. — С. 203 і далі.

³ Голубев С. Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII столетий: Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской духовной академии 26 сентября 1901 г. — К.: Тип. И. И. Горбунова, 1901. — С. 25.

⁴ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Со введ. и прим. Н. И. Петрова [далі — АДКА]. — К.: Тип. И. И. Чоколова, 1904. — Отд. 2, т. 1, ч. 1. — С. 220.

⁵ Поп.: Kurdybacha Ł. Z dziejów pedagogiki ariańskiej. — Warszawa: Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1958. — S. 186–191; Tworek S. Programy nauczania i prawa gimnazjum kalwińskiego w Kiejdach z lat 1629 i 1685 // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. — 1970, r. V. — S. 232–236 та ін.

регламентом» 1721 р., який визначав, що в певний час кожен мав робити те, що повинен⁶ (утім, у даному випадку не виключений і зворотний вплив, тобто запозичення укладачем «Регламенту» досвіду Києво-Могилянської академії). Характерно, що для роботи над пізнішою інструкцією 1764 р., як зауважив Дмитро Вишневський, робилися виписки з царських грамот 1694, 1701 та 1742 рр. і зі статутів Віттенберзького та Магдебурзького університетів⁷.

У всіх згаданих пам'ятках, що гіпотетично могли бути взяті до уваги авторами «Leges Academicae» 1734 р., організація часу відповідала традиційним параметрам робочого дня, який починався від сходу сонця і закінчувався його заходом (поняття години, як вважають, почало формуватися наприкінці XV ст.⁸). Виходячи з цього, мав би укладатися й розклад, визначений завданнями, які ставив перед собою навчальний заклад. Степан Голубев припускав, що принципи київської виховної системи було закладено у передмові Петра Могили до «Анфологіону» (К., 1636): згідно з настановами Могили, протягом цілого дня кожен порух хлопчика мав супроводжуватися молитвою⁹. Вранці, ще не підводячись з ліжка, він мав проказати кілька молитов, розмірковуючи про спасіння душі; далі мала бути присутність на утрени та молитви о першій, третій, шостій і дев'ятій годинах¹⁰, окрім цього — молитви, що супроводжували обід і вечерю¹¹. Окремо виділялися молитви перед виходом з дому, при вході на цвинтар, до церкви й до школи, а також молитва перед початком навчання¹². Петро Могила радив лягати спати й вставати в один і той самий час, спати не більше семи годин і кожного вечора обдумувати свої вчинки за день, запитуючи себе, чи не зробив чогось поганого та каючись, коли пристойних звичаїв не було дотримано. Крім того, учні мали обов'язково відвідувати церкву в недільні та святкові дні¹³.

Порівнюючи ці поради з так званими канонічними годинами, що були усталені ще з VII ст. за папи Сабіана, який наказав повідомляти про них за допомогою церковних дзвонів, бачимо їх безсумнівний перегук. Доказом аналогії, серед іншого, може бути й традиція Києво-Могилянської академії відбивати години дзвоником. Хлопець

⁶ АДКА.— Отд. 2, т. 1, ч. 1.— С. 11.

⁷ Вишневський Д. Из быта студентов старой Киевской академии // Киевская старина.— 1896, № 3.— С. 332.

⁸ Bartoszewicz A. Czas w małych miastach: Studium z dziejów kultury umysłowej późnośredniowiecznej Polski.— Warszawa—Pułtusk: [ASPRA-JR], 2003.— С. 96—97.

⁹ Ibidem.— С. 102.

¹⁰ Голубев С. Т. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, киевского митрополита, Петра Могила: Речь, произнесенная на годовичном акте Киевской Духовной Академии 26 сентября 1890 г. // Труды Киевской духовной академии. — 1890, № 12. — С. 553—554.

¹¹ Структура «Анфологіону» побудована за канонічними годинами.

¹² Пор.: Титов Ф. И. Типография Киево-Печерской лавры: Исторический очерк (1606—1616—1916 гг.).— К.: Типография Киево-Печерской Успенской лавры, 1916.— С. ТІІ—ТФІ.

¹³ Там само.— С. ТФІ.

¹⁴ Голубев С. Т. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора.— С. 554.

прокидався перед сходом сонця, брав участь у вранішній церковній службі і лише після цього приступав до навчання. Перед початком уроків він теж мусив помолитися, що, до речі, перегукувалося з правилами єзуїтських колегій, де спільну молитву організовував викладач чи один з учнів¹⁵. Точний час навчання, його початок і тривання у пам'ятці, залишеній Петром Могилою, не конкретизується. Можна лише припускати, що він переривався обідом, за аналогією з укладом ремісничого життя тих часів. У Речі Посполитій, як і по всій Європі, гарячу страву споживали двічі на день: близько полудня *prandium* — обід, а увечері *cena* — вечеря, причому *prandium* означав не лише споживання їжі, а й перерву в роботі¹⁶ (студенти єзуїтських та протестантських навчальних закладів, зокрема Раківської академії, мали ще й сніданок, на відміну від учнів Академії¹⁷). Наступний інтервал у праці, що його дотримувалося міщансько-ремісничє середовище, надходив після шостої вечора¹⁸. Вірогідно, саме тоді закінчувалися заняття і відбувалася вечеря студентів Києво-Могилянського колегіуму. Через дві години після початку сутінок оголошувалося про гасіння вогню, себто час лягати спати¹⁹.

Щодо розкладу й послідовності самих занять, то, за спостереженням Голубева, вони усталилися вже в братських школах — теж не без впливу католицьких шкіл²⁰. Учні мали приходити й виходити зі школи у визначений час, улітку раніше, взимку пізніше; перед початком навчання читалася молитва, щоранку робилася перекличка. Існувала також система, подібна до чергувань, коли певні учні мали прийти раніше, щоб прибрати й затопити піч²¹. Після молитви перевірялося засвоєння попереднього уроку, а далі викладався новий матеріал. Домашнє завдання виконувалося по обіді, а увечері учні мали розповісти вдома все, що вивчили за день. Перевірки пройденого за тиждень відбувалися по суботах, тоді карали порушників²², а також навчали «страху Божому»²³. В колегіумі за часів Петра Могили, на думку Голубева, усталився дещо інший порядок. Так, для перевірки знань у нижчих класах обиралися найкращі учні (аудитори), які до початку занять мали опитати своїх товаришів і записати результати перевірки у спеціальний зошит (*notata et errata*), що передавався професорові. Аудиторів, своєю чергою, опитував так званий *auditor auditorum*. Після перегляду аудиторських зошитів професор переходив до

¹⁵ *Ratio atque institutio studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599) / Wstęp i opracowanie K. Bartnik, T. Bieńkowski.*— Warszawa, 2000.— S. 53.

¹⁶ *Bartoszewicz A. Czas w małych miastach.*— S. 111.

¹⁷ *Ratio atque institutio studiorum SJ.*— S. 91; *Kurdybacha Ł. Z dziejów pedagogiki ariańskiej.*— S. 190.

¹⁸ *Bartoszewicz A. Czas w małych miastach.*— S. 205.

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Голубев С. Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII столетий.*— С. 25.

²¹ *Голубев С. История Киевской духовной академии.*— Вып. I: Период до-Могилянский.— К.: Унив. тип., 1886.— С. 209.

²² Там само.— С. 210.

²³ Там само.— С. 212.

викладу нового матеріалу, решта видів занять збігалася з практиками братських шкіл²⁴.

Детальніше їх розписано в статуті єзуїтських колегій, специфікуючи для кожного класу та визначаючи, що й коли слід вивчати та як організувати навчальний процес²⁵. Згідно зі статутом, заняття мали відбуватися до і після обіду, а робочий тиждень тривав з понеділка по суботу, охоплюючи для нижчого класу граматики 25 з половиною годин, для середнього — 30, для вищого — 31 з половиною, у класах поетики й риторики — по 27 з половиною годин. За такою ж схемою формувався розпорядок дня Києво-Могилянської академії: наприклад, на записі філософського курсу, прочитаного Стефаном Яворським у 1695/96²⁶ навчальному році, зазначено про вранішні та післяобідні заняття²⁶.

Академічні правила 1734 р. заторкують розпорядок дня, на жаль, дуже коротко. Учні мали з'являтися до своїх шкіл за сигналом академічного дзвоника. Після того, як лунав інший, менший, дзвоник, учні граматичних класів уже повинні були сідати на свої лавки. Сам урок розпочинався із приходом професора: у перших двох класах (аналогії та інфіми) — перед третім дзвоником, у двох наступних (граматиці й синтаксими) — безпосередньо після третього, у класах поетики й риторики — після четвертого²⁷. Всі — учні і викладачі — мусили залишатися у класах до закінчення занять, а відразу після уроків простувати до церкви для короткої подячної молитви²⁸. Крім того, всі без винятку мали бути присутніми на колегіальних церемоніях, а також проповідях, у який би день ті не відбувалися; по неділях члени більшої та меншої конгрегації обов'язково навчалися «страху Божому»²⁹.

Доповнюють наші уявлення про академічний розпорядок, регламентований у «*Leges Academicae*» 1734 р., два документи більш часткового характеру. Перший з них — це так званий «Училищний проект» 1751 р. архідиякона Манасії Максимовича, що стосувався молодших та середніх класів. На думку автора проекту, дотеперішній рівень духовної освіти в Києво-Могилянській академії був явно недостатнім, тому пропонувалося:

...по неделям не иметь ученикам меньших четырех школ (как и других больших) оккупаций школьных; а в неделю по обеде через полтора или два часа всякой учитель в своей школе обучал бы своих учеников катехизиса по малым частям, и что с катехизиса объяснит в одну неделю, того учеников заставляют

²⁴ Голубев С. Т. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего фундатора.— С. 551.

²⁵ Ratio atque institutio studiorum SJ.— S. 91, 96, 99, 102, 105.

²⁶ Петров Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века.— С. 239.

²⁷ АДКА.— Отд. 2, т. 1, ч. 1.— С. 215. Традиція визначати конкретні часові пункти дзвоном відома з Середньовіччя, коли в місті сигналами спеціального дзвону позначали початок робочого дня, обідню перерву і кінець робочого дня. Див.: Ле Гоф Ж. Другое средневековье: Время, труд и культура Запада / Перев. с франц. С. В. Чистяковой и Н. В. Шевченко; под ред. В. А. Бабинцева. 2-е изд., испр.— Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002.— С. 51.

²⁸ АДКА.— Отд. 2, т. 1, ч. 1.— С. 215.

²⁹ Там само.— С. 216.

вместо уроков в другую, дабы с тех 4 школ в фаре и инфиме принамней голо, а в грамматики и синтаксисе с объяснением кратким катихизису навикли, обширнейшею ж толкования слушали б на малой инструкции, пока лучше сами познают, кому доведется, в богословии³⁰.

Учні середніх класів, поетики й риторики, згідно з проектом, мали в неділю по обіді вивчати Євангеліє чи якесь послання з коротким тлумаченням³¹, а богослови й філософи повинні були щотижня по 4–5 осіб виголошувати складені ними проповіді³². Згадувалося й про обов'язкову участь останніх у диспутах, де належало сидіти від початку до кінця³³. Як проходили диспути раніше, свідчень не збереглося. Якщо припустити, що цей звичай був перенесений до Києва з єзуїтських колегій, то організація мала би бути ідентичною. Диспути тривали дві години або довше щотижня, як правило — по суботах, а коли на суботу припадало свято — диспут переносився на наступний тиждень³⁴. Крім щотижневих, влаштовувалися щомісячні диспути по спеціально призначених днях, які тривали до та після обіду³⁵. Врешті, три-чотири рази на рік, у святкові або канікулярні дні, відбувалися урочисті диспути: на них з пропагандистською метою («aby nasze studia zyskaly uznanie»³⁶) запрошували церковних ієрархів, світських сановників, учених з-поза меж навчального закладу тощо. Для обліку часу на диспутах користувалися годинником, аби кожний з дискутантів отримав однакову можливість висловитися³⁷.

Залишається додати, що запропоновані в проекті Максимовича пункти були затверджені митрополитом як «корисні й добропорядочні», а сам він з 1755 р. став ректором Києво-Могилянської академії, тож, напевно, подбав про їх запровадження у життя.

З-поміж інших нормативних документів часткового характеру слід згадати інструкцію від 8 лютого 1750 р.³⁸, адресовану молодшим бурсакам, їхній будній день, згідно з цією інструкцією, мав розпочинатися з того, що сеньйор висилав двох чи більше учнів на утренью для читання Псалтирі, канонів та співу. У вихідні, святкові та урочисті дні всі бурсаки мали прислужувати на літургії на крилосах, «разве единого оставить на курене, и то такого, который до криласа меньше годится»³⁹.

Академічна інструкція 1764 року

Інструкція, про яку піде мова, зазнала кілька попередніх редакцій, остаточно ж була затверджена 1 травня 1764 р. Час укладання першої

³⁰ АДКА.— Отд. 2, т. 2.— С. 44.

³¹ Там само.

³² Там само.— С. 45.

³³ Там само.

³⁴ Ratio atque institutio studiorum SJ. — S. 54, 63.

³⁵ Ibidem.— S. 54, 67.

³⁶ Ibidem.— S. 68.

³⁷ Ibidem.— S. 111.

³⁸ АДКА.— Отд. 2, т. 1, ч. 1.— С. 407–409.

³⁹ Там само.— С. 407.

редакції та зауважень до неї невідомий, проте збереглася відповідь на них ректора Києво-Могилянської академії Самуїла Миславського від 29 вересня 1763 р. (на думку Петрова, саму інструкцію слід датувати літом, а зауваження на неї — початком вересня цього-таки року)⁴⁰. У зауваженнях на першу редакцію документу, зокрема, вказувалося на потребу спеціальних інструкцій для суперінтенданта та сеньйора бурси⁴¹. Згідно з першою редакцією інструкції, пропонувалося проводити заняття з грецької мови протягом трьох років: по понеділках, середах та п'ятницях по дві години, а по вівторках, четвергах та суботах — по одній. Невідомий автор, натомість, у своєму коментарі висловив думку, що вистачило б і двох років, «ежели б еи исправитъ и лишное выброситъ»⁴², а заняття пропонував щоденні — по дві години⁴³ (те саме обговорювалося щодо викладання французької мови⁴⁴). Німецьку мову, на думку автора зауважень, належало викладати не щодня, а через день та в неділю⁴⁵, а гебрейську — від понеділка до суботи по дві години на день замість запропонованої в проекті інструкції однієї години з понеділка по п'ятницю⁴⁶. Замість системи, запровадженої в часи викладання мов Симоном Тодорським (1738—1742)⁴⁷, коли через брак учителів заняття з німецької та гебрейської були розведені в часі⁴⁸, автор зауважень вважав за доцільне проводити ці уроки паралельно⁴⁹.

Самуїл Миславський заперечував проти цього. Так само неприйнятним він вважав і відміну пункту про приготування «філософами» проповідей, зазначаючи, що це не становить жодної перешкоди у вивченні ними філософії⁴⁹, оскільки вони «сидят в школе от протчих учеников гораздо меньше»⁵⁰.

Друга редакція інструкції була затверджена 30 грудня того ж року⁵⁰, однак і до неї знайшлися зауваження, зокрема, щодо викладання німецької мови по неділях та щодо певних суперечностей у розподілі предметів по навчальних годинах. Врешті, після узгодження всіх пунктів, як уже згадувалося, 1 травня 1764 р. митрополит Арсеній (Могилянський) остаточно затвердив інструкцію⁵¹.

⁴⁰ АДКА.— Отд. 2, т. 3. — С. 50.

⁴¹ Там само.— С. 58. У відповіді на це зазначалось, що дані питання врегульовані Академічними правилами 1734 р., крім того, це питання не стосується даної інструкції, оскільки в ній йдеться лише про викладачів. Див.: АДКА.— Отд. 2, т. 3. — С. 69.

⁴² Там само. — С. 54.

⁴³ Там само. — С. 55.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. — С. 56.

⁴⁶ Там само. — С. 55.

⁴⁷ Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького.— К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001.— С. 536.

⁴⁸ АДКА. — Отд. 2, т. 3. — С. 57.

⁴⁹ Там само. — С. 61.

⁵⁰ Там само. — С. 51. Вона надрукована у «Киевских епархиальных ведомостях» за 1893 р. (№ 19 і 20).

⁵¹ Там само. — С. 52.

Згідно з проектом, робочий день мав розпочинатися о 7-й ранку, перерва на обід тривала з 11-ї до 13-ї години, вечірні заняття по понеділках, середах і п'ятницях — до 18-ї, а по вівторках, четвергах і суботах — до 16-ї. В остаточній версії інструкцій додавалося по одній робочій годині у вівторок, четвер і п'ятницю⁵². Уроки для різних класів мали різний початок: в аналогії та інфімі — після другого дзвоника (о 7.15), в граматиці — після третього (о 7.30), у синтаксими — після четвертого (о 8.00), у поетиці та риториці — після п'ятого (о 8.15), у філософському та богословському класах — після шостого (о 8.30). Як бачимо, різниця сягала до години з чвертю. Професорам богослов'я та філософії у зв'язку з виконанням ректорських і префектських обов'язків дозволялося приходити пізніше, але з відшкодуванням запізнення після фінального дзвоника. Інші викладачі не мали права запізнюватися і не могли затримувати учнів після закінчення занять більш ніж на 15 хвилин⁵³. Дещо інші правила передбачав статут єзуїтських навчальних закладів: тут професорові рекомендувалося після завершення уроку залишатися певний час (залежно від предмету від 15 хвилин до півгодини) у класі чи поблизу для того, аби учні могли звернутися до нього з питаннями⁵⁴.

Після занять студенти разом з учителями йшли до церкви. Крім того, у визначені дні вони в обов'язковому порядку мали бути в Братській церкві на літургії, вечірні та заутрені⁵⁵, за винятком тих, хто далеко жив, або у випадку негоди⁵⁶.

Як бачимо, інструкція 1764 р. більше стосувалася вчителів, ніж учнів, тому важко визначити, як конкретно розподілявся навчальний час по тих чи тих заняттях. Утім, зафіксовано, що найраніше починали вчитися наймолодші учні — о 7.15, а найпізніше — філософи й богослови — аж о 8.30. Заняття відбувалися до і після обіду й закінчувалися не пізніше шостої вечора, а про їх початок і, ймовірно, закінчення сповіщав дзвоник.

Розклади занять та інструкції 1791—1805 рр.

За проектом розкладу, складеним у лютому 1791 р., передбачалося, що в класі інфімі навчальний тиждень охоплюватиме 18 годин, у граматиці й синтаксими — по 24, в поетиці й риториці — по 27, у філософії 24, а в богослов'ї — 18 годин на тиждень⁵⁷. Аналогічний проект 1795 р. передбачав щоденне 6-годинне навчання по всіх класах, окрім філософського, де працювали 5 годин, і богословського — 3 години до обіду. Були зазначені й відмінності у розкладі для літнього і зимового періоду: влітку уроки розпочиналися о 8-й і тривали до 11-ї, а по

⁵² АДКА. — Отд. 2, т. 3. — С. 72–73, 82–84, 97–98.

⁵³ Там само. — С. 96.

⁵⁴ Ratio atque institutio studiorum SJ. — S. 54, 67.

⁵⁵ АДКА. — Отд. 2, т. 3. — С. 99.

⁵⁶ Там само. — С. 100.

⁵⁷ НБУ ІР. — Ф. 312, спр. 269/379с. — Арк. 120.

обіді між 3-ю і 6-ю, тоді як узимку вранішнє навчання припадало на годину пізніше, тобто о 9-й, а післяобіднє на годину раніше, о 2-й, хоча їхня тривалість мала бути однаковою⁵⁸.

У 1798 р. для кожного класу планувалося по 12 годин на тиждень обов'язкових програмних предметів⁵⁹. Крім того, передбачалося вивчати чисту математику (6 годин), змішану математику (3 години), історію та географію (6 годин), грецьку мову (6 годин), німецьку мову (6 годин), гебрейську та польську мови (по 3 години) і малювання (3 години)⁶⁰, тобто 33 додаткові години. Пропонувалося також збільшити кількість годин для змішаної математики з трьох до шести: її планували вивчати в арифметичному класі — очевидно, з метою залучення до вивчення цього предмету філософами та богословами⁶¹. Самі ж заняття розподілялися рівномірно протягом тижня, триваючи щодня з 8.00 до 12.00, а потім з 14.00 до 18.00⁶².

Наступного 1799 р., у зв'язку із запровадженням нових предметів, було внесено деякі зміни в розклад. Крім того, по віторках о шостій вечора запроваджувалися зібрання для прослуховування «авторських речей и диссертаций»⁶³. Тоді ж знову пропонувалося збільшити з трьох до шести годин на вивчення змішаної математики, а також відновити викладання французької мови⁶⁴. Плани щодо математики так і не були реалізовані, а на французьку мову в 1799 р. відводилося 6 годин на тиждень; було також додано 3 години на так звану сільську та домашню економію⁶⁵. Розклад детальніше розписував зміст навчальних курсів, а також акцентував увагу на тлумаченні Євангелій студентами-філософами, які мали складати й виголошувати святкові та недільні проповіді (те саме повинні були робити й студенти-богослови⁶⁶). Останні також мусили публічно роз'яснювати апостольські послання по неділях перед літургією⁶⁷. У цьому-таки розкладі визначалося, хто в яку додаткову школу може ходити. Зокрема, учні нижчого граматичного класу могли вчити польську мову, середнього — продовжувати заняття з польської і починати арифметику. У вищому граматичному класі, при збереженні двох попередніх дисциплін, дозволялося розпочинати вивчення німецької та французької мов. Учні класу поетики починали знайомство з історією та географією, а діти священиків ще й обов'язково вивчали грецьку мову. В класі риторики, водночас із мовами, розпочиналася математика. Врешті, студенти філософського класу могли на власний розсуд вибирати мови й

⁵⁸ НБУ ІР.— Ф. 312, спр. 269/379с.— Арк. 119.

⁵⁹ АДКА.— Отд. 3, т. 1. — С. 81–82.

⁶⁰ Там само. — С. 81.

⁶¹ НБУ ІР.— Ф. 160, спр. 1175.— Арк. 4.

⁶² АДКА.— Отд. 3, т. 1. — С. 81.

⁶³ Там само. — С. 132.

⁶⁴ Там само. — С. 82.

⁶⁵ Там само. — С. 132.

⁶⁶ Там само. — С. 134.

⁶⁷ Там само.

дисципліни, крім священицьких дітей, для яких обов'язковими були гебрейська та грецька мови. Богослови ж продовжували студіювати розпочате у філософському класі. До нормативних занять для філософів і богословів належали красномовство та домашня й сільська економія⁶⁸. Малювання відвідувалося за бажанням учнями різних класів⁶⁹; з 1799 р. засновано також клас нотного співу⁷⁰.

У 1800 р. розклад занять знову трохи змінився. Зокрема, по суботах о 10-й та 11-й проводилися збори, а після обіду чотири години вчилися. По вівторках, четвергах та суботах о 6-й годині запроваджувалися заняття з нотного співу⁷¹, обов'язкові для дітей священиків та осіб, що мали намір прийняти свячення.

Ще більше зросло навантаження студентів у 1802 р. По понеділках, середах і п'ятницях заняття розпочиналися з 7-ї години ранку, а впродовж усіх шести днів закінчувалися о 7-й вечора⁷² (для порівняння у 1800 р. початок уроків припадав на 8-у ранку і лише тричі на тиждень вони тривали до 7-ї вечора⁷³). Варто додати, що в російському класі уроки відбувалися і по неділях⁷⁴.

Врешті, за проектом 1805 р. митрополита Серапіона (Александровського) заняття в Академії мали щодня розпочинатися о 7-й ранку⁷⁵, а закінчуватися тричі на тиждень о 7-й, а тричі — о 8-й годині вечора⁷⁶.

Більш детальне уявлення про внутрішній розпорядок дня студента на зламі XVIII-XIX ст. дає інструкція директорам 1801 р. Зокрема, в бурсі о 4-й годині лунав дзвоник, і сеньйор наказував черговому всіх будити. Учні мали умитися, розчесати волосся, прочитати молитву, а далі до 5-ї години при свічках учили уроки. Після цього молодші йшли на експлікації⁷⁶, а старші продовжували займатися в бурсі. О 8-й, після дзвінка, починалися заняття з медицини і французької та грецької мов; решта приєднувалася о 9.30 і всі йшли до латинського класу. З 12-ї до 1-ї тривав обід, а потім ще година відводилася на відпочинок. З другої до шостої, залежно від класу, провадилися заняття, після чого молодші учні йшли на експлікацію, а студенти⁷⁷ мали «сидеть тихо и учиться» аж до вечері, далі знову вчити уроки до наступного дзвінка, який лунав о 9-й, означаючи початок вечірньої молитви й 7-годинний сон⁷⁸.

⁶⁸ АДКА.— Отд. 3, т. 1. — С. 134.

⁶⁹ Там само. — С. 135.

⁷⁰ Там само. — С. 171.

⁷¹ Там само. — С. 220.

⁷² Там само. — С. 378.

⁷³ Там само. — С. 219–220.

⁷⁴ Там само. — С. 400.

⁷⁵ АДКА.— Отд. 3, т. 2. — С. 107.

⁷⁶ Повторення і перевірка вчителем чи інспектором засвоєння пройденого напередодні матеріалу.

⁷⁷ Слухачів молодших класів називали учнями, а старших — студентами. Ця традиція бере початок ще з *Ratio Studiorum*, проте в поточній документації Києво-Могилянської академії цього канону строго не дотримувалися.

⁷⁸ Києво-Могилянська академія кін. XVII — поч. XIX ст.: Повсякденна історія.— К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005.— С. 298.

У зимовий час після півночі знову вставали, для чого звечора двох хлопців з ліхтарем посилали в Братський монастир до келії дзвонаря. Дзвонар вставав, дзвонив до заутрені, будив посланих учнів, запалював свічку в ліхтарі і відправляв їх до бурси. Там вони запалювали свічки, відносили ліхтар до сеньйорської ізби, йшли до своєї кімнати і вчили уроки⁷⁹. Про те, що цього порядку дотримувалися, свідчать спогади Андрія Рудиковського, який навчався в Академії з 1804 до 1811 року. Він писав, що ранок починався з експлікації, де слід було відповідати заданий додому урок, а коли не знаєш — «вызывают на середину, и тут сколько угодно будет учителю, столько и отсчитают [різок — О. З.]»⁸⁰. Після вечері, як згадує Рудиковський, були вечірні експлікації, після чого учні ще годину вчили уроки, усні й письмові, а потім лягали спати⁸¹. Запам'яталися йому й опівнічні чергування хлопців, яких звечора відсилали ночувати до монастирського дзвонаря, той їх будив, а вони, вертаючись до бурси, запалювали свічки у всіх ізбах, після чого відносили ліхтар до помешкання сеньйора і йшли займатися уроками⁸². Як бачимо, в спогадах Рудиковського майже дослівно описано порядок, що його передбачала інструкція.

У цей щільний графік учні намагалися втиснути і такий «вид діяльності», як миркування, хоча академічне начальство прагнуло обмежити цю практику. Так, митрополит Самуїл (Миславський) наказом від 9 лютого 1784 р. зобов'язував префекта та вчителів стежити за тим, аби учні нижчих класів «по миру, исправивая милостинного подаяния, не бродили и между двор под воротами и окошками не пели». З цією метою він наказував замикаати ворота бурси в час, який залежно від тривалості дня мав визначати префект, і подавати ввечері дзвонем сигнал про те, що ворота замкнені⁸³; у спеціальну книгу, ведену сеньйором, належало також записувати всіх, хто не ночував у бурсі⁸⁴.

За згаданою вище інструкцією директорам 1801 р., бурсаки мали право відлучатися лише на ринок і лише у вільний час, причому директори повинні були записувати до спеціальних журналів години, коли студент пішов і коли повернувся⁸⁵.

Більшу свободу дій мали студенти, що мешкали поза бурсою. Це не раз призводило до інцидентів на зразок того, що був зафіксований скаргю київського міщанина Івана Половчевського. Згідно з нею, п'яний студент Андрій Засульський, який мешкав у цій же господі, о 7-й вечора 27 грудня 1766 р., побачивши, що скаржника не було вдома, почав разом зі своїми товаришами «в двѣри стукать а потомъ въ окошки бросать снѣгомъ, отчѣго и шибку одну разбыли попола-

мь»⁸⁶ Свідок, інший постоялець, додав, що студенти, окрім того, вживали «нѣпотрѣбніѣ сквѣрниѣ рѣчи»⁸⁷. Пиятика студентів була не таким уже й рідкісним явищем, принаймні на цей гріх трапляється чимало нарікань. Так, у 1734 р. священник церкви Миколи Притиска Яків Жураковський, відповідаючи на скаргу студента Григорія Романовича, що він нібито не дає студентові спокійно жити й учитися, говорив:

живучи у школѣ до сихъ часъ [Романович] самоволно вѣликиѣ распустити и своѣвол дѣлаѣтъ, по ночахъ зъ школниками ходячи и упиваючис[я]... бѣзъ вѣдома моѣго куда хочѣ ходит, а иногда въ дому нѣ ночуѣтъ и по килка разии ожидали ми ѣго зъ обѣдомъ а онѣ развѣ увѣчѣри придѣтъ. А когда я стану ѣго наказивать, гдѣ ходит, то онѣ въ противность мнѣ говорит: «Волно минѣ куда хотя ходити, тобѣ дѣла нѣма до мѣнѣ». Люлку тягнѣ у дому моѣмъ на прикрость мнѣ и домашнимъ моимъ...⁸⁸

У 1799 р. були запроваджені пости інспекторів для нагляду за студентами, що мешкали не лише в академічній бурсі, а й по приходських школах при церквах та на квартирах. Вони мусили доповідати про всі порушення дисципліни академічному начальству, а також:

иметь недремлемое смотрение..., дабы ученики всех классов по воскресным, праздничным и высокаторжественным дням, ходя на вечерни, заутрени и литургии в академическую или приходские церкви, читали в оных по очереди церковныя книги, упражнялися в пении и приобучалися уставу церковного округа⁸⁹.

Інструкція видавалася кожному новопризначеному інспекторові, сенйору та суперінтенданту. Для прикладу, 26 травня 1803 р. таку інструкцію отримав суперінтендант, учитель Калістрат Соколовський, який мав наглядати за студентами, що мешкали при парафіяльних церквах, та інспекторами, котрі ними опікувалися⁹⁰. Належало, зокрема, стежити, щоб усі учні:

в надлежащее время, свободное от классов, находились в доме и из дому сиротского, кроме необходимых нужд и причин, и то за ведома сениора и на короткое время, никак не отлучались, в надлежащее время учились, а по утру встав и ввечеру ложась, читали молитвы, ходили бы в означенное время в церковь и наблюдали в избах чистоту, в одеянии опрятность, сохраняли бы в обхождении скромность, благонравие, благочестие и благопристойность, береглись бы от всего соблазнительного и противного благовоспитанию⁹¹.

Увечері в бурсі інспектори також «изъясняли уроки», про що згадує у своєму щоденнику митрополит Серапіон, який навідався до сирітського дому після 7-ї години вечора⁹².

В інспекторській інструкції, виданій 5 червня 1803 р. студенту філософії Михайлові Різенку, було розписано по днях тижня, коли й кому слід рапортувати про поведінку підпорядкованих йому бурсаків (ін-

⁸⁶ Лобода А. Причинки до характеристики давнього київського бурсацтва // Записки УНТ.— 1908, кн. 2.— С. 236–237; цитата подана за: НБУ ІР.— Ф. 160, спр. 588.— Арк. 16.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ НБУ ІР.— Ф. 301, оп. 749л, спр. 1.— Арк. 5.

⁸⁹ АДКА.— Отд. 3, т. 1.— С. 135.

⁹⁰ Там само.— С. 522.

⁹¹ Там само.— С. 522–523.

⁹² Там само.— Отд. 3, т. 2.— С. 294.

формацію належало подавати до Академічного правління по понеділках, середах і п'ятницях). Інспектор також мав наглядати, щоб учні не пропускали занять і ходили у визначені дні до церкви⁹³. Інструкцію схожого змісту у 1805 р. отримав також Михайло Полюхович⁹⁴.

Збереглася ще одна інструкція, яку в 1814 р. одержав учитель середнього граматичного класу Георгій Августинович⁹⁵. Він мав призначати старшого по кімнаті, а той стежив, аби «при чтении утренних и вечерних молитв все в показанные часы слушали молитвы чинно и с должным благоговением», «не теряли времени праздно, не занимались тем, что не прилично воспитанникам, не занимались чтением вредных книг, и не проводили времени в худых беседах», «чтобы все ходили в надлежащее время в церковь и в означенные им классы»⁹⁶, «чтобы не происходило шума и споров», «смотреть, чтобы живущие в горницах не отлучались не в законное время из дому, не водили-б компаний и жили трезвенно», «чтобы все ночевали дома», «чтобы никто по своим делам, без их (смотрителя) дозволения, не посылал куда-либо мальчиков и тем не отнимал бы у них времени, определенного для учения». Суперінтендант, своєю чергою, повинен був призначати інспекторів «для отправления по утрам и вечерам в положенные часы экспликаций и поправления упражнений ученикам поэзии, синтаксиса, грамматики, инфимы и начаткам обучающимся». За тим, щоб учні приходили вчасно на експлікації, стежив сеньйор, але й сам суперінтендант мусив тричі на тиждень особисто відвідати експлікації⁹⁷. Врешті, старший по кімнаті (смотритель) мав скрізь супроводжувати бурсаків: у церкву, на екзамен, на диспут, на похорон.

Щодо інспекторів, які допомагали робити домашні завдання, то їх теж контролювали. Зокрема, їм заборонялося увечері й уночі блукати містом, а для перевірки їхньої поведінки призначалися таємні фіскали, які мали доповідати про все префекту⁹⁸.

Варто додати, що нічній частині доби академічне начальство приділяло чимало уваги. Так, «Leges Academicae» 1734 р. категорично забороняли студентам виходити ночами з дому⁹⁹. Знайшлося місце цьому питанню і в інструкції 1764 р., де в зауваженнях на її проект наголошувалося, аби «живущие в бурсе и по школам ...ночевали бы всегда в бурсе или в школе, ночью отнюдь никуда бы не бродили»¹⁰⁰. Аналогічну вимогу містить імператорський указ від 30 листопада 1769 р., де наказувалося, щоб студенти «в ночное время не шата-

⁹³ Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія. – С. 304–304.

⁹⁴ АДКА. – Отд. 3, т. 2. – С. 154.

⁹⁵ Там само. – Отд. 3, т. 4. – С. 53–57.

⁹⁶ Там само. – С. 53.

⁹⁷ Там само. – С. 54.

⁹⁸ Там само. – Отд. 2, т. 3. – С. 108.

⁹⁹ Там само. – Отд. 2, т. 1, ч. 1. – С. 217.

¹⁰⁰ Там само. – Отд. 2, т. 3. – С. 107.

лись и драк и других не порядков не чинили»¹⁰¹. Це правило, проте, не надто шанувалося. Так, 28 квітня 1784 р. студент богослов'я Антон Стасевич був упійманий серед ночі у п'яному вигляді, за що й виключений з Академії¹⁰².

Підсумовуючи, можна зробити певні висновки про регламентацію часу студента Києво-Могилянської академії протягом XVII — початку XIX ст. та про те, якими були спільні вимоги, отже, більш-менш усталена традиція впродовж усього періоду існування навчального закладу.

1. Від Петра Могили до початку XIX ст. незмінною залишалася норма сну — 7 годин, а також обов'язкова молитва, що передувала кожній фазі дня — пробудженню, початкові навчання, обіду тощо.

2. Фіксований час вранішнього підйому в бурсі відомий лише з інструкції 1801 р. — 4 година ранку, в попередніх джерелах фігурує визначення «до сходу сонця».

3. Час початку занять уперше зафіксований в інструкції 1764 р. — 7 година ранку; закінчення уроків припадало на 16 чи 18 годину. У 1790-х рр. заняття розпочиналися о 8-й чи 9-й залежно від пори року. На початку XIX ст. навчання тривало з 7.00 до 19.00 (у 1805 р. іноді навіть до 20.00) як до, так і після обіду включно з суботою, що вказує на тенденцію до збільшення робочого навантаження студентів.

4. Без змін від першої половини XVII до початку XIX ст. залишався час обіду (12, зрідка 11 година) і, можливо, вечері (18 чи 19 година). Перерва на обід тривала зазвичай дві години, лише у 1795 р. зафіксовано 4-годинну перерву.

5. Неділя присвячувалася, як правило, відвідинам церковної служби, щоправда, останнє практикувалося і в будні дні по вечорах, а в неділю могли відбуватися шкільні заняття.

6. Часові паузи розмежовувалися дзвінками, які маркували початок занять, перерву на обід, кінець занять, закриття бурси. Сам розпорядок дня за Петра Могили регламентувався канонічними годинами, пізніше, принаймні від 1764 р., — астрономічними.

7. Як можна судити з розкладів кінця XVIII — початку XIX ст., тривалість робочого тижня була неоднаковою в різних класах. Найменш завантаженими були богослови і філософи, проте їм належало використовувати вільний час для складання проповідей. Утім, навіть за наявності вільного часу студенти мусили перебувати в школі, відлучаючись із неї лише з дозволу старших.

8. Регламентувалася й ніч студента, принаймні визначалося, де та як він мав її проводити.

Запропоновані узагальнення дозволяють оцінити характер освіти, що давалася Києво-Могилянською академією, її методи та загальний дух як жорстко регламентовану систему, що трималася на страхові й

¹⁰¹ АДКА.— Отд. 3, т. 3. — С. 468–469.

¹⁰² Там само.— Отд. 2, т. 5. — С. 67–69.

майже не залишала місця для особистого життя студента. Вірогідно, це можна пов'язати ще з часами Петра Могили, який визначав не лише те, що учні мали робити, а й те, про що думати. Характерним під цим кутом зору є один з листів ректора Києво-Могилянської академії Самуїла Миславського. Обговорюючи інструкцію 1764 р., він писав до кафедрального писаря щодо пункту, де йшлося про стосунки між студентами та викладачами: слід якомога швидше це затвердити, «чтобъ страхъ былъ мѣжду учѣниками»¹⁰³. За спостереженням Дмитра Вишневецького, виховна система Академії трималася «на розгѣ», яку застосовували не лише для покарання за проступок, а і як засіб застерегти інших від поганих учинків¹⁰⁴. Таким і справді був найкоротший шлях до мети, поставленої о. ректором Самуїлом.

Oksana Zadorozhna

THE DAY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY STUDENT

By the article is being considered the issues of time regulation of Kyiv-Mohyla Academy students. Having proceeded from the scantiness of the sources, the author tried to find the "joint points" for the whole period of the school existence having for an object to distinguish more or less established tradition in the process of its ordering for the various types of occupations.

Світлана Кагамлик

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МОГИЛЯНЦІВ У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ (XVIII ст.)

У статті досліджується формування у Києво-Печерській лаврі інтелектуального середовища із вихованців Києво-Могилянської академії та різновиди їх діяльності у монастирі. У цьому контексті простежується динаміка урядової політики щодо постригу могилянців, умови і особливості вступу вихованців Академії в Києво-Печерську лавру, а також моделюються їхні послушницькі обов'язки, ієрархічне зростання, інтелектуальний потенціал.

Загальновідомо, що всі культурно-освітні досягнення в Україні ранньомодерного часу творилися силами вихованців Києво-Могилянської академії і переважно тією її частиною, яка належала до так званого

© Світлана Кагамлик, 2006

¹⁰³ НБУ ІР.— Ф. 2, спр. 6372.— Арк. 1.

¹⁰⁴ Вишневецький Д. Из быта студентов старой Киевской академии.— С. 187 і далі.